

FENOMÉN SPOUSIFIKACE: STUDIE O PARTNERSKÉM VZTAHU MEZI RODIČEM A DÍTĚTEM¹

Lenka Pivodová & Lenka Lacinová

Abstrakt

Kvalitativní studie má za cíl podrobně zmapovat fenomén spousifikace: Co se stane, když dítě převezme zodpovědnost, kompetence jednoho z rodičů? Za jakých okolností se tyto situace stávají? Jaké má spousifikace konkrétní projevy? Do jaké míry je aktivní rodič a do jaké míry dítě při přebírání kompetencí? Výzkum probíhal realizováním 4 ohniskových skupin po 8 – 10 respondentech a 11 individuálních rozhovoru u dětí ve věku 11-17 let, se zaměřením na narušení hranic v jednotlivých rodinách, vliv na konkrétní osobnost jedince a jeho rodinu. Respondenti byli ze středisek výchovné péče v Brně a ze všeobecného gymnázia. Tyto ohniskové skupiny a individuální rozhovory byly nahrávány, analyzovány pomocí programu Atlas.ti a kódovány.

Z analýzy vzešly tři charakteristiky tohoto jevu: kategorie jednotlivých typů spousifikace (typologie činností, ve kterých dítě může přebírat kompetence za svého rodiče a díky kterým je za určitých okolností partnerem svému rodiči), kategorie okolností vzniku spousifikace (zmapování situací a okolností, za kterých mohou být narušeny hranice rodinného systému a dítě se stává svému rodiči partnerem) a do jaké míry je dítě aktivním činitelem (do jaké míry bylo dítě do partnerského vztahu vtahováno rodičem, a do jaké míry dítě začne absentujícího partnera v jeho roli samo nahrazovat).

Klíčová slova: spousifikace, narušení hranic rodinného systému, parentifikace, manželský konflikt, zmatení rolí

THE PHENOMENON OF SPOUSIFICATION: STUDY OF A PARENT-CHILD RELATIONSHIP, WHEN CHILD HAS A ROLE OF SURROGATE PARTNER – SPOUSE

The qualitative research study is focused on conceptualization of the spousification phenomenon. What happens when a child takes responsibilities or competencies of his parent? Under what circumstances did this situations happened? What are the symptoms? And who is active in this relationship – parent/child? The study was designed as a detail analysis of 4 focus groups (8-10 respondents) and 11 interviews by children aged 11-17 years focusing on the disruption boundaries of individual families and influence on the personality of the child and his family. They were organized with children with conduct disorders and with children from general population. This focus groups and interviews were recorded, analyzed and coded in program Atlas.ti. We came to the three characteristics of this phenomenon: categories of spousification (typology of activities in which the child can take over the competences for his parent and thanks to which, under certain circumstances, a partner of his parent), categories of circumstances (mapping of the situations and the circumstances under which they may cause boundary dissolution and the child becomes spouse to his parent), and the extent to which the child is an active agent (the extent to which the child is drawn into a relationship of his parent, and the extent to which a child begins substitute a role of his absent spouse/partner).

Keyword: spousification, the construct of boundary dissolution, parentification, marital conflict, role-confusion

Došlo do redakce: 26. 10. 2015

Schváleno k publikaci: 7. 4. 2016

¹ Vznik studie byl podpořen projektem Vývoj vztahů v adolescenci: Využití perspektivy citové vazby, dynamicko-systémového přístupu a metody časových řad (GA16-03059S)

V psychologické praxi se lze díky vysoké rozvodovosti velmi často setkat s dětmi, které pocházejí z rozvedených rodin, nebo v jejichž rodině se vyskytuje dlouhodobý partnerský konflikt. Jakmile dojde k rozpadu rodiny z jakékoli příčiny, jedná se vždy o závažnou životní situaci pro všechny její členy. Mezi jednotlivými členy rodiny existují vazby a hranice, které se v rámci konfliktu či rozpadu rodiny musí zákonitě změnit. V těchto situacích bývá často obtížné udržet stávající hranice a kompetence, které byly dříve v rodině nastaveny. Za určitých okolností se tedy může stát, že dítě začne přebírat kompetence jakkoli „chybějícího“ rodiče. Může například vydělávat na brigádách peníze a platit účty za elektřinu, nebo také nakupovat alkohol či cigarety pro svého rodiče, nebo se může starat o mladší sourozence, např. s nimi dělat úkoly. Z vývojové perspektivy tyto změny ve vztazích mezi dětmi a rodiči mohou ovlivňovat sociální a emocionální vývoj, je zde zvýšené riziko rozvoje psychopatologického vývoje dítěte. Tato studie se zaměřuje jeden z fenoménů narušování přirozených hranic mezi dítětem a rodičem, kdy mezi rodičem a dítětem vzniká partnerská vazba. Cílem této studie je zmapování fenoménu spousifikace a jeho projevů z perspektivy dospívajících.

Narušování hranic rodinného systému

Koncept narušování hranic rodinného systému se objevuje jak v literatuře psychodynamickém směru, tak v teorii rodinného systému již od 50. let 20. století (Chase, 1999). Je spojován s řadou významných procesů ve vývojové psychopatologii. Ke konceptu narušování hranic rodinného systému se váže celá řada termínů, které se ale překrývají a nejsou jednoznačně vymezeny.

Parentifikace a spousifikace jako specifické příklady narušování hranic rodinného systému

Často je narušení hranic v rodině spojováno s termínem parentifikace. Nicméně narušení hranic může mít více podob. Dítě se může chovat jako rodič, dochází zde k částečnému převzetí rolí rodiče dítětem (child as a parent – parentification – parentifikace), dítě je v roli partnera svému rodiči (child as a spouse – spousification – spousifikace), nebo vazba mezi rodičem a dítětem může být kamarádká (child as a peer).

Hooper (2007) zjišťuje, že k parentifikaci dochází ve chvíli, kdy dítě přebírá rodičovskou roli, čímž se zákonitě narušují hranice rodinného systému. Uvádí také rozlišení dvou typů parentifikace – emocionální a instrumentální. Dítě, u kterého lze hovořit o zkušenosti s parentifikací, většinou vykonává řadu povinností a schopností: od reagování na emoční potřeby rodiče nebo sourozence, přes vytváření smíru v rodině (parentifikace emocionální) – po povinnosti jako je příprava jídla, vykonávání domácích prací, zacházení s finančními prostředky (parentifikace instrumentální). Emoční parentifikace většinou není adaptivní a téměř vždy mívá destruktivní důsledky jak pro dítě tak dospělého. Byng-Hall (2002) tuto skutečnost vysvětluje tím, že starost o emoční potřeby rodiče je pro dítě často mnohem náročnější, než zajišťování běžných domácích potřeb. Výzkumy (např. Barnett & Parker, 1998) se zaměřují jak na negativní tak i pozitivní důsledky spojované s parentifikací. U instrumentální parentifikace se předpokládá, že představuje nižší riziko pro psychosociální vývoj než parentifikace emocionální. Parentifikace, která může narušovat či přerušovat optimální vývoj dítěte, vede k navazování chudších vztahů, nejisté citové vazbě, k obtížnému odpoutání osoby z původní rodiny jak v dětství, tak i později v dospělosti (Chase, 1999).

Termín spousifikace (spousification), pochází z anglického slova *spouse*, tedy partner, druh. V českém jazyce je tedy obtížné vytvořit adekvátní variantu slova, které by vystihovalo proces, během kterého se stává dítě rodiči partnerem a z tohoto důvodu je zvolena počeštěná varianta původního anglického termínu). Patricia Kerigová (2005) popsala spousifikaci, která je druhem rozpouštění hranic typickým v rodině, kde nastal manželský konflikt. Jedná se o intimní vztah mezi

rodičem a dítětem, kdy rodič hledá u dítěte oporu, dítě se dostává na pozici partnera. Charakterizovala dva typy spousifikace – milující a hostilní. Spousifikace milující je popsána jako stírání hranic mezi rodičem a dítětem, kdy vzniká těsný až intimní vztah mezi rodičem a dítětem, může v hraničním případě vyústit až v incest. Kompenzuje takto z různých důvodů vztah partnerský, nejčastěji se takto rodič naváže na dítě opačného pohlaví. Na druhé straně rodič může vnímat své dítě jako partnera a stírat hranice podobně jako ve výše uvedeném případě, nicméně nejde o vztah milující, ale kritický až negativní. Hostilní spousifikace vzniká v případě, kdy manželský konflikt mezi rodiči ovlivňuje jejich rodičovský vztah k dítěti. Vnímání partnera v konfliktní situaci se přelije (rozšíří) na vnímání svého dítěte ve stejném negativním světle („Stěžuješ si stejně jako tvoje matka!“).

Spousifikaci zařadila Kerigová (2005) jako jednu ze čtyř dimenzí multidimenzionálního modelu narušování přirozených hranic rodinného systému. Tyto dimenze se svými charakteristikami částečně prolínají a mohou různě souviset s patologickými procesy v dospívání. Jedná se tedy o tyto dimenze: (1) Převrácení rolí – parentifikace (*role reversal; parentification*), v níž se rodič obrací na dítě pro podporu a pomoc; (2) propletení (*enmeshment*), které je extrémem rozpouštění hranic, kde se hranice stírají mezi vnímáním sebe a druhého (Dle psychodynamické teorie symbiotický vztah mezi matkou a dítětem vytvořeným v raném dětství může být tak těsný, že zabraňuje dítěti vymezit sebe sama vůči rodiči. Pokud je rodič ohrožen postupnou individualizací a zvyšující se autonomií dítěte, může mu v tom bránit); (3) vetřelectví (*intrusiveness*), které je reprezentováno rodičem, který kontroluje, ovládá své dítě, který nerespektuje jeho autonomii; a již výše popsanou (4) spousifikaci.

Macfie, Brumariu a Lyons-Ruth (2015) se ve své aktuální přehledové studii pokouší tyto termíny sjednotit a zorientovat se v doposud neucelené teorii narušení přirozených hranic rodinného systému. Co mají jednotlivé termíny (jako je parentifikace, převrácení rolí, spousifikace, narušení hranic rodinného systému) společné, je výměna rolí buď v psychické – emocionální podobě nebo/a instrumentální podobě mezi rodičem a dítětem. Zmínění autoři zastřešují uvedené koncepty termínem zmatení rolí (*role – confusion*). Mezi něž patří jak pojem parentifikace (dítě jako rodič – *child as a parent*), spousifikace (dítě jako partner – *child as a spouse*) a dítě jako kamarád (*child as a peer*). K použití termínu zmatení rolí (*role confusion*) se přiklání také Vulliez-Coadyaová, Obsuth, Torreiro-Casal, Ellertsdottir a Lyons-Ruth (2013), kteří se domnívají, že v tomto pojmu je zahrnuta škála toho, jak moc rodič ustupuje ze svých rolí a jak moc dítě přebírá zodpovědnost v dyádě rodič – dítě oproti převrácení rolí (*role reversal*), kde se jedná o kompletní převrácení rolí, je tedy jedním koncem tohoto kontinua. Dvě současné studie potvrzují, že zmatení rolí, které se objevuje od raného dětství, jako např. seberefrenční chování matek („*Dej mi pusu, udělej to pro mámu*“) negativně ovlivňuje dětské přizpůsobení nejen v krátkém období, ale i v adolescenci a starší dospělosti. Je zde předpoklad, že zmatení rolí je stabilní v rámci času (Vulliez – Coady et al. 2013; Perrin, Ehrenberg & Hunter, 2013).

Důsledky parentifikace a spousifikace pro adaptaci dětí a dospívajících

Výzkumy doposud potvrdily, že dlouhodobá parentifikace má vliv na emoční jistotu dítěte (Davies, Harold, Goeke-Morey & Cummings, 2002; McCoy, Cummings, & Davies, 2009). Chase (1999) zmiňuje, že ve vývoji parentifikovaných dětí dochází k jeho narušení či dokonce přerušení. Hooper a Wallace (2010) shrnují výzkumy, které se zkoumaly parentifikací v dětství a její negativní dopady v dospělosti jedince. Tento vztah mezi parentifikací a různými typy psychopatologie (často zmiňována je např. depresivní symptomatologie) byl podle nich v empirických studiích opakovaně potvrzován.

Souvislost mezi parentifikací a různými projevy maladaptace zmiňuje také Grych a Fincham (1990). U dětí zatahovaných do rodičovského konfliktu se často vyskytuje deprese, pokusy o sebevraždu, nízké sebevědomí, stud, pocity viny, starosti, sociální izolace, psychosomatické symptomy (internalizované symptomy) a agrese, delikvence, porucha chování (symptomy externalizované). Výzkumníci se většinou doposud nerozlišovali příliš mezi jednotlivými typy narušování hranic a zkoumali jednotlivé typy narušení hranic rodinného systému současně. Je však potřeba zvážit, že dle Kerigové (2005) každý ze způsobů narušování přirozených hranic rodinného systému vyplývající z rodičovské role a role dítěte může mít na vývoj a adaptaci ve vývoji specifický vliv. Z tohoto důvodu je důležité zaměřit se na zkoumání těchto jevů specificky a jednotlivě. V prezentované studii je tedy pozornost specificky zaměřena na zkoumání fenoménu spousifikace, v němž hraje roli stěžejní vztah mezi rodičem a dítětem získávající v určitém stupni kvalitu vztahu partnerského.

Studie se zaměřuje se na různé typy individuálních projevů spousifikace, na to, jaké podoby může nabývat v jednotlivých rodinách. Cílem studie je zjistit, jak konkrétně vypadají tyto projevy při různé intenzitě, v jakých situacích se v rodinách narušují hranice a za jakých podmínek ke spousifikaci dochází. Cílem je zjistit, jak vypadá mechanismus převzetí dospělé zodpovědnosti dítětem a kdo bývá aktérem tohoto procesu. Hlavním cílem studie je tedy operacionalizovat spousifikaci, aby bylo možné popsat tento fenomén v celé jeho šíři.

Metodologie výzkumu

Metodami sběru dat k detekci a následnému popisu fenoménu spousifikace byly zvoleny rozhovory ve focus groups a individuální rozhovory, se zaměřením na narušení hranic v jednotlivých rodinách. Pro tento typ studie byl zvolen přístup interpretativní fenomenologické analýzy² rozhovorů s adolescenty. Tento přístup se jevil jako nevhodnější, jelikož cílem je co nejlépe porozumět fenoménu spousifikace, což umožňuje právě prozkoumání významu prožité zkušenosti dítěte (Smith, Flowers, & Larkin, 2009).

Vzorek

Na základě předchozích zjištění lze předpokládat, že adolescenti, kteří vykazují závažnější problémy v chování, jsou vystaveni dlouhodobému narušování přirozených hranic rodinného systému. Z tohoto důvodu byli jako výzkumný soubor zvoleni respondenti ze středisek výchovné péče v Brně, se kterými byly realizovány čtyři focus groups (po 8 – 10 respondentech) a bylo provedeno 11 individuálních rozhovorů. Dotazovaní (tab. 1) byli ve věku 11-16 let (raná a střední adolescence). Jejich maladaptivní chování se projevovalo abúzem alkoholu či jiných návykových látek, záškoláctvím, problémy s autoritami v domácím prostředí a převážně ve škole, drobnými krádežemi či vandalismem, u některých se zároveň v posledním roce objevily úzkostné stavy či depresivní nálady. Pro zachycení a doplnění předpokládaných mírnějších projevů fenoménu spousifikace byly provedeny focus groups dále i na víceletém gymnáziu v Brně (respondenti ve věku 16-17 let, pozdní adolescence). Celkový počet respondentů (součet dětí účastnících se focus groups a individuálních rozhovorů) bylo 38 dospívajících, z toho 10 dívek a 29 chlapců. Tento nepoměr byl dán respondenty, kteří byli převážně ze středisek výchovné péče, kde bývá převaha chlapců. Věkový průměr byl 14,6. Nejmladší účastník výzkumu měl 11 let, nejstarší 17 let.

² Interpretativní fenomenologická analýza představuje původní psychologický přístup k datům, jenž je rozvíjen od 90. let 20. století J. A. Smithem (Koutná Kostínková & Čermák, 2013).

Tabulka 1 Věk adolescentů a věkový průměr

	Věk							Celkem	Věkový průměr
	11 let	12 let	13 let	14 let	15 let	16 let	17 let		
Chlapci SVP	2	1	4	8	5	5	0	25	14,16
Dívky SVP	0	0	1	2	3	1	0	7	14,57
Chlapci G	0	0	0	0	0	1	2	3	16,66
Dívky G	0	0	0	0	0	2	1	3	16,33
Respondent i celkem	2	1	5	10	8	6	2	38	14,6

Proces sběru dat

Výzkum probíhal v průběhu roku 2013. Focus groups i individuální rozhovory byly vedeny dle polostrukturované předlohy s otázkami směřujícími na narušování hranic rodinného systému. Rozhovory jak ve focus groups tak rozhovory individuální byly vedeny první autorkou studie. Otázky byly nejprve obecné (např.: „Které povinnosti děláte rádi/teré ne? Dělali jste je vždycky?“), postupně cílily na specifický problém (např.: „Vzpomínáte si na situaci, kdy jste měli dělat něco za rodiče?“; „Chodí si k vám někdy rodič pro radu? Radí se s vámi více než s druhým rodičem?“; „Chodí si pro útěchu či uklidnění?“). Součástí těchto focus groups i individuálních rozhovorů byla činnost s projektivními prvky, kdy si během rozhovoru mohli respondenti vybrat jeden z předložených obrázků vystřižených z časopisů, na kterých byly znázorněny různé typy činností a rodinné situace (např. práce na poli, odpočívání na gauči u televize, hádka mezi rodiči) a popsat, jaká situace je konkrétně k tématu napadla. Focus groups trvaly 45 – 60 minut. Byl během nich kladen důraz na udržení pozornosti respondentů. Snaha o střídání se činností, (např.: na brainstorming na začátku, kdy každý psal příklady na tabuli), přes diskuzi po činnosti s obrázky. Některá citlivější témata odmítli diskutovat adolescenti ve skupině a sami si zvolili možnost individuálního rozhovoru. Tyto individuální rozhovory trvaly v průměru 30 minut, obsahově se nelišily od témat probíraných v rámci focus groups, jen docházelo častěji k detailnějšímu popisu konkrétního vztahu mezi rodičem a dítětem.

Zpracování a analýza dat

Focus groups a individuální rozhovory byly zaznamenány na diktafon, poté přepsány. Analýza a kódování probíhalo pomocí programu Atlas.ti 6. Jednotlivé texty byly do tohoto typu programu zkopírovány. Program umožňuje barevné označení jednotlivých výroků a zároveň umožňuje sledovat počet výroků v jednotlivých kategoriích, měnit jednotlivé kódy, slučovat či je rozdělovat. Bylo detekováno 358 výroků, které byly v prvním kroku rozděleny do jednotlivých kategorií, celkem 38 kategorií. Při tvorbě kategorizace byla uplatněna obecná pravidla pro její vytváření (viz např. Ferjenčík, 2000; Kerlinger, 1972). Ve druhém kroku prostřednictvím analýzy dat byly detekovány tři výzkumné okruhy³, kterými je možno charakterizovat fenomén spousifikace.

Etické aspekty výzkumu byly zajištěny informovanými souhlasy rodičů, ústním souhlasem adolescentů s jejich účastí a souhlasy vedoucích a ředitelů jednotlivých zařízení.

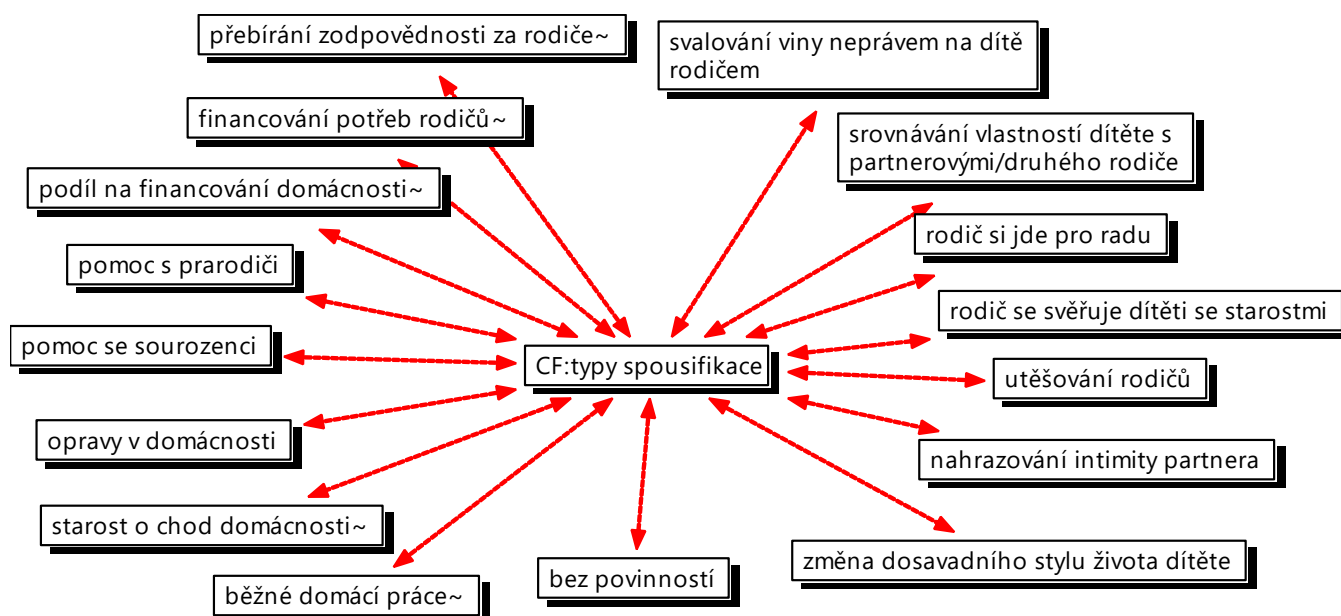
³ V programu Atlas.ti jsou nazývány jako „rodiny kategorií“.

Výsledky

Prostřednictvím analýzy dat byly detekovány tři výzkumné okruhy, kterými je možno charakterizovat fenomén spousifikace: **projevy spousifikace**, **okolnosti vzniku spousifikace**, **dítě jako aktér spousifikace – míra jeho aktivního zapojení**. V prvních dvou skupinách (projevy spousifikace, okolnosti vzniku spousifikace) byly některé kategorie sloučeny do obecnějších kategorií (např. „vaření pro členy rodiny“ a „nákup potravin“ byly sloučeny do kategorie „starost o chod domácnosti“), jiné naopak rozděleny do dvou kategorií (např. kategorie „vkládání peněz do rodinného rozpočtu“ byla rozdělena do dvou kategorií dle účelu využití těchto peněz na „podíl na financování domácnosti“ a „financování potřeb rodičů“), jelikož zde byl znatelný rozdíl v jejich významu pro popis spousifikace. Ve skupině výroků **projevy spousifikace** bylo rozlišeno 16 kategorií s 247 výroky. Ve skupině výroků **okolnosti vzniku spousifikace** bylo rozlišeno 9 kategorií s 63 výroky. Skupinu **dítě jako aktér spousifikace – míra jeho aktivního zapojení** charakterizovalo 48 výroků, které byly zpočátku rozlišeny do 8 kategorií. Po podrobnější analýze bylo zjištěno, že tyto výpovědi popisují **rodiče jako aktéra spousifikace**, **rodiče udržujícího hranice mezi sebou a dítětem**, **dítě jako aktéra spousifikace** a **dítě zůstávajícího vůči spousifikaci rezistentní**, byly tyto kategorie sloučeny právě do těchto čtyř kategorií, které tvoří dvoudimenzionální model.

Projevy spousifikace

Na základě analýzy bylo vytvořeno 16 kategorií, které lze považovat za jednotlivé projevy spousifikace (obr. 1).

Obrázek 1 Kategorie typů spousifikace

Do kategorie **běžné domácí práce** spadají většinou klasické povinnosti běžné rodiny, např. vynášení odpadků či utírání prachu. Některé z výpovědi v této skupiny naznačují, že dítě je zatěžováno neadekvátním množstvím těchto povinností. **Opravy v domácnosti**, jako broušení stolu, natírání plotu, výměna žárovky zmiňovali především ve svých výpovědích chlapci. Do této kategorie byla také zahrnuta starost o zahradu (pletí, sekání trávy), která byla častěji uváděna dívkami. U této jediné kategorie se neobjevila negativní konotace dané činnosti. Adolescenti tyto činnosti popisovali s pozitivním emočním zabarvením, zvláště tehdy, když s nimi pracovali jejich rodiče a této práci je učili. Pokud adolescenti zmiňovali, že doma nakupují, či je jim krátkodobě či dlouhodobě svěřována starost o vaření, byly tyto výroky zařazeny do kategorie **starost o chod domácnosti**.

V rámci těchto projevů lze zaznamenat výroky popisující chování na kontinuu od běžné výpomoci až po neadekvátní přebírání role rodiče. Například **pomoc se sourozenci** byla charakterizována následujícími výroky ilustrujícími naznačené kontinuum: „*Když jdu do školky, vodím sestru do školky, je to hned vedle*“ (chlapec, 14 let) na jedné straně, na straně druhé výpovědi dívky, která se o své mladší sestry (5 let a kojence) starala více než její matka: „*...já už jsem si zvykla, že ráno vstávám, vzbudím se, nejmladší nakrmím, najíme se, pak máma dovede tu starší ségru, té nachystám jídlo, nakrmím ji. Pak ji odvedu do školky a já jdu do školy. Mně by ta malá nevadila, kdyby si vzala občas tu větší, tak to jo, ... když toho mám hodně, tak nestihnu udělat toho tolik, co bych do školky udělat potřebovala. Tak když mamka nestihne poklidit, tak mi napíše omluvenku a já doma poklízím, nebo jdu s malou ven. Mamka je akorát na mateřské... já si taky vezmu vždycky peníze a jdu nakoupit, co potřebuju... Na mamce je to poznat, když něco není a furt nadává.*“ „Takže ty to děláš sama od sebe, a ty peníze máš odkud?“ „*Já mám banku, Berušku (účet), táta mi tam posílá alimony a mamka mi tam dávala peníze, když jsem byla menší a postupně se tam přidává a tak. Vyberu a nakoupím plíny, sunar, chleba, nějaký máslo...*“ (dívka, 13 let). První výrok chlapce je spíše adekvátní předání kompetence, která je jasně definovaná jak obsahově (má vodit sestru do školky), tak časově (každý den ráno). Výrok dívky je obsahově široký, nejedná se o jednu konkrétní povinnost, ale již o náhradní roli matky, která není časově omezená a dívka se této roli již sama přizpůsobuje. Pokud dotazovaní nakupovali babičce či hlídali nemocné prarodiče, případně jim museli zajistit lékařskou pomoc, byly tyto výpovědi zařazeny do kategorie **pomoc s prarodiči**.

Ve focus groups realizovaných ve střediscích výchovné péče respondenti velmi často mluvili o tématu peněz. Diskuze ve skupinách se často vedly o tom, zda a do jaké míry sami finančně přispívají na chod domácnosti, a také zda rodičům peníze půjčují či dávají. U adolescentů s výchovnými problémy se vyskytovalo toto téma tak často, že je možné ho vnímat jako běžný jev vyskytující se v rodinném kontextu. Nicméně bylo možno odlišit rozdíly, kdy děti přispívaly malým dílem na chod domácnosti - **podíl na financování domácnosti** od výroků, kdy děti financovaly přímo potřeby svých rodičů - **financování potřeb rodičů**.

Konkrétní příklady kategorie **podíl na financování domácnosti**: „*Já jsem chodil na brigádu, vydělal jsem si pětikilo, nechal jsem si stovku, a zbytek jsem dal mamce*“ (chlapec, 12 let).

„*Já jsem vždycky chodil na brigády a dával doma peníze, teďko za mě brácha chodí, když jsem tady. Bylo to na bydlení, na to, co je potřeba doma koupit. Jednou jsem si vydělal 9 tis. A dal jsem doma 4,5 tisíce. Pomáhal jsem na stavbě*“ (chlapec, 14 let).

Konkrétní příklady kategorie **financování potřeb rodičů**: „*Ode mě si táta půjčoval často peníze - na jídlo, když potřeboval k doktorovi a neměl drobný, tak si ode mě půjčoval*“. „*Vracel?*“ „*Vracel, ale já to nechtěla. Peníze jsem měla z Vánoc schovaný, já kapesný nedostávám*“ (dívka, 14 let). „*Mamka žebrá po mě furt cigarety i peníze*“ (chlapec, 15 let).

V těchto situacích děti většinou zmiňují svou částečnou finanční soběstačnost a dávají najevo, že po rodičích nepožadují vrácení půjčených peněz. Někdy ve výrocích lze zaznamenat tzv. obranu proti rodičovské nespolehlivosti vrácení peněz: „*No já jsem jí dal 200, řekla, že mi to za týden vrátí a nic mě pak nedala, mě je to jedno, stejně si za týden vydělám další, jako jedno mi to není, ale za týden si něco vydělám.*“ (chlapec, 16 let). Jindy jde o tzv. hrdost, kdy je tato finanční soběstačnost zdůrazněna: „*Já jsem mamce půjčila a ona mi to pak chtěla vrátit, já jsem řekla, že je to dobrý, že to nechcu.*“ (dívka, 13 let). Tyto dvě kategorie byly při analýze posuzovány odlišným způsobem. Pokud adolescent pomáhá s finančním rozpočtem rodiny, lze to chápat jako překročení hranic. Zároveň se jedná o pomoc rodině jako celku, dospívající je postaven do role partnera (dítě jako rodič). V případě, kdy adolescent dává rodiči peníze na jeho zlozvyky či soukromou potřebu (většinou jde o kouření či alkohol), můžeme pozorovat výměnu rolí (dítě jako rodič), kdy dítě v podstatě dává rodiči jakési kapesné. V jiných případech respondenti nepřispívali do domácnosti, ale byli posláni vyřizovat například daňové přiznání či vyřizovali na poště platby za domácnost. Při nemoci rodiče jsme se setkali s adolescenty, kteří svým rodičům pomáhali se zaměstnáním – prodávali například v rodinném obchodě. Tato kategorie je charakteristická **přebíráním zodpovědnosti za rodiče**.

Spousifikaci charakterizuje nahrazování vztahu rodiče s druhým rodičem či partnerem, což se může projevat nahrazováním určité kompetence či role, která náležela partnerovi. Příkladem může být výrok z kategorie – **rodič se svěřuje dítěti se starostmi**: „*Moje mamka se mi hodně svěřuje, každý den za ní musím povinně jít a třeba hodinu sedím a poslouchám, protože ženský se potřebujou prostě vykecat, takže občas jí něco řeknu, ale bavíme se o čemkoliv. Ona mluví o čemkoliv a hlavně o té své práci, o kamarádech, co mají nového chlapa, mě se to nelíbí, když to musím poslouchat. Ti chlapi za ní pálí, co ona tvrdí a teď ona když mi říká, že by si s nějakým vyšla ven, tak mi vadí tohle poslouchat. Ale musím, protože ona je potom nervózní, když se nevykecá. Mamka se mi svěřuje o chlapcích, myslí si, že dobře odhadnu lidi, a když má nějakého nového kamaráda, tak když ona přijde a vypráví mě, co jí napsal a ukazuje mi smsky, co jí píše, co oni dělají, jak se k ní chovají, potom se ptá, co to má znamenat, co tím oni myslí, protože mě se zdá, že mamka vůbec nerozumí chlapům. Vždycky jí říkám, ať toho si drží dál, to už je její věc, ale za mnou si chodí pro radu... táta o tom neví, táta na víkendy jezdí domů, přes týden pracuje mimo domov, o víkendech má mamka pauzu, nebo já mám pauzu od mamky.*“ (dívka, 16 let). Matka dívky svou dceru posunuje do role své důvěrné přítelkyně, čímž zřejmě kompenzuje partnerskou osamocenost, dceři se svěřuje i bez ohledu na to, že dívky výroky o otci a jiných mužích vadí. Jinými příklady spousifikace jsou výroky z kategorie **rodič si jde pro radu**. Zde respondenti uváděli situace, kdy se jeden z rodičů radí s nimi častěji či raději než se svým partnerem. Šlo například o výběr auta, jindy se matka radila se synem, jak má vysvětlit otci, že přišla domů až k ránu (z hospody), aby nebyl „naštvaný“ a znělo to věrohodně. Obsahem kategorie **utěšování rodičů** byly výroky, kdy nejčastěji adolescenti popisovali, jak utěšují jednoho z rodičů po partnerské hádce či po rozchodu s partnerem.

Krajním příkladem je výrok z kategorie **nahrazování intimity partnera**: „*Když tátovi máma chybí, tak jde za mnou, chytne mě a objímáme se a tak. Díváme se pak spolu třeba na film.*“ (dívka, 14 let). V tomto případě je pravděpodobné, že rodič se snaží pěkné chvíle a potřebu kontaktu s bývalou ženou nahradit vztahem s dcerou. Ta zde přebírá v určitých situacích roli své matky. V extrému kontinua této kategorie se může jednat až o zneužití či incestní chování.

Nahrazování role partnera bylo detekováno i ve formě projíkování partnerových vlastností na dítě – kategorie **srovnávání vlastností dítěte s partnerovými/druhého rodiče**, např.: „*Mamka mě furt říká, že jsem stejná jako tata, když udělám průšvih.*“ (chlapec, 13 let), „*...tátka mě to řekl sprostě, řekl, že jsem stejná pi... jako tvoje matka...*“ (chlapec, 14 let). Tyto situace nastávají po odloučení rodičů, kdy dítě získává nálepky vlastností rodiče – často nenáviděného, se kterým již v domácnosti

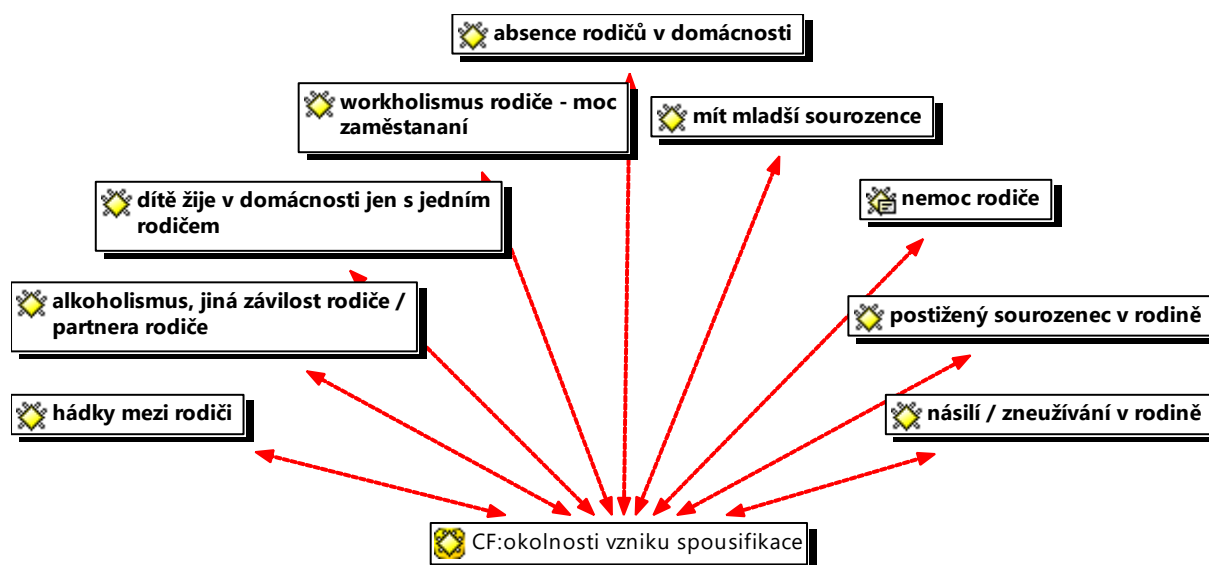
nežijí. Je otázkou, do jaké míry dítě tyto nenáviděné vlastnosti skutečně vykazuje a do jaké míry se jedná o projekci představ druhého rodiče a pokračování v konfliktu s ním přes dítě. Z odpovědí vyplývá, že jsou všechny tyto alternativy platné.

Svalování viny neprávem na dítě – děti popisovaly situace, kdy mladší sourozenci něco zkazili, vyřili, rozbili a oni jako starší byli rodiči potrestáni nespravedlivě místo nich.

I v kategorii **bez povinností** lze rozeznat kontinuum spousifikace od výroků, kdy dítěti doma žádná povinnost ani nebyla přidělena a ve volném čase mimo školu si může v podstatě dělat, co chce - „*Já nemám žádný povinnosti*“ (chlapec, 12 let)⁴ - k výrokům, kdy rodiče vyžadovali, aby jejich děti nějaké domácí práce vykonávaly, ty ale odmítaly a jejich výroky byly velice podobné „*vymlouvání jejich otců*“. V následujícím příkladu jde o chlapce, který odmítal jakékoli povinnosti a matku často kritizoval: „*Skoro žádný povinnosti nemám, se psama chodím, jinak se ostatnímu vyhýbám... Kdyby mi to fakt mamka přikazovala, tak to dělám, ale ona mi to přikáže 2x za dva dny a pak se na to prostě vykašle. Nebo je hodnější, a radši to udělá za mě. Ona je taková strašně moc hodná, ale mě to vadí...byl bych rád, kdyby se o mě nestarala nebo neřešila to prostě*“ (chlapec, 15 let). Respondenti poměrně často ve svých výpovědích popisují, že předáním kompetence, role, dochází k menší či větší **změně jejich dosavadního života**. Zmiňují například, že se jim změnil program, rodiče jim napíší omluvku do školy, nemůžou jen tak za kamarády, ale musí zastávat dané povinnosti.

Okolnosti vzniku spousifikace

K narušení hranic rodinného systému dochází v situacích, kdy jsou z různých příčin narušeny vztahy mezi rodiči navzájem a mezi rodiči a dětmi. V tomto výzkumu byly identifikovány následující okolnosti (obr. 2), pro které je charakteristické oslabení jednoho z rodičů v jeho roli.

Obrázek 2 Okolnosti vzniku spousifikace

⁴ U výroků je znatelné, že v nich často odpovídali chlapci. Je také pravděpodobně genderově podmíněná, z následující výpovědi je znatelné, že domácí práce prostě vykonávají hlavně ženy: „*Dojdu ze školy domů, mám v ruce coca-colu, jdu na počítač. Já doma nic nedělám, dělá mamka, sestra* (chlapec, 15 let).“

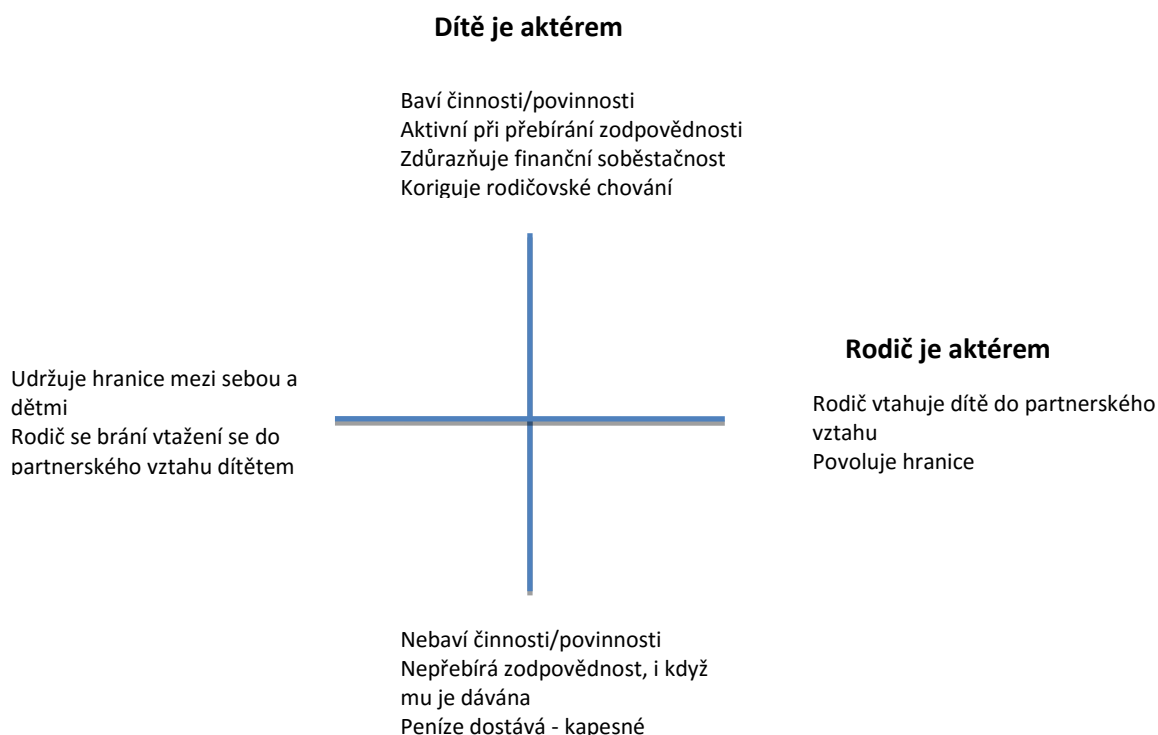
Děti často žijí v domácnosti jen s jedním rodičem: „*Já jsem doma jen s mámou, táta je v kriminále. Ještě rok a půl.*“ (chlapec, 15 let), „*...žiju s tátou, máma se odstěhovala...*“ (dívka, 13 let), „*...máme střídavou péči - týden a týden. Tatka bydlí blízko, přes řeku...*“ (chlapec, 14 let). Dále se může vyskytovat jak **častý abúzus alkoholu či drog**, nebo také **častá absence rodiče doma** (ať již z důvodu **pracovní vytíženosti - workholismu** nebo také z neochoty trávit s rodinou volný čas). Respondenti popisovali okolnosti jako vleklé **hádky mezi rodiči/partnery** (např.: „*mamka se hádala s přítelem kvůli penězům, ona se sebrala a šla pryč na chvíli, přišla a pak se usmířili, vyříkali si to, já jsem hlídala sourozence, aby tam nelezli, protože to bylo drsný, celkem, divoký...*“ (dívka, 16 let), jejich rozvod a porozvodovou situaci, kdy žijí v domácnosti jen s jedním rodičem. Rodiče může v jeho roli oslabit také **nemoc**. Pokud jde o kratší časový úsek, dítě roli většinou ochotně převezme, např.: „*když byla mamka nemocná, tak jsem za ni chvíli prodával v obchodě*“ (chlapec, 12 let), a většinou toto krátkodobé převzetí role hodnotí pozitivně: „*Když jsem přišel domů, tak jsem viděl mamku, jak leží v posteli a je nemocná, tak jsem se jí zeptal, jestli s něčím nechce pomoci a ona řekla, že jo, tak jsem jí poskládal všechno prádlo a naskládal do skříně a ona mi poděkovala a měl jsem z toho dobrou pocit*“ (chlapec, 14 let). Když se stane, že rodič onemocní dlouhodobě (např. Parkinsonova choroba, upoutání jednoho z rodičů na invalidní vozík, nebo také deprese), dítě přebírá povinnosti na mnohem delší časový úsek a již může docházet k uvědomění si omezení, např.: „*Mě štve, že musím být za tu dospělou. Já bych chtěla být zase to malý děcko, to jsem moc dlouho nebyla...*“ (dívka, 14 let).

Adolescenti také popisovali okolnosti, kdy jsou rodiče plně vytíženi dalšími **sourozenci** např. díky jejich počtu (např. nejstarší sourozenec měl určitou zodpovědnost za svých pět mladších sourozenců) nebo **postižení**. Výroky, které směřovaly k **násilí**, často naznačovaly, že se adolescenti staví do role ochránce, tedy toho, kdy přebírá ochranu nad situací: „*Tatka je docela agresivní, tak já ji (mamku) v tom kryju.*“ (chlapec, 14 let). Dívka (15 let) mluví o okolnostech, jak zneužívání v rodině, rozvod a alkoholismus změnilo její roli v rodině: „*Mě byly čtyři nebo pět, když odešel můj vlastní táta, bráchovi byl rok maximálně, tak jsme od té doby byli tři roky sami s mamkou, u babičky jsme bydleli, pak si mamka našla přítele, tak jsme se za ním stěhovali, tam jsme byli do třinácti, když mě bylo třináct, pak jsme odešli, protože on začal vlastně bít, to už bylo dlouho, mlátil mě, bráchu obtěžoval.... S mamkou máme silný vztah, ona se mi svěřuje hodně ...*“.

Dítě jako aktér spousifikace – míra jeho aktivního zapojení

Ve výpovědích byla zachycena také třetí charakteristika spousifikace. Jedná se o míru, do jaké bylo dítě do partnerského vztahu vtahováno rodičem, který ztraceného partnera a oporu hledal v dítěti, a pak míru aktivního zapojení samotného dítěte, kdy absentujícího partnera začne v jeho roli samo nahrazovat.

Jak je znatelné z obrázku (obr. 3), může jít o případy různé intenzity jak na straně rodičů, tak na straně jejich dětí. Pokud tedy dítě například určitá činnost baví, sám se jí chce ujmout a rodič ji umožní, dojde tak k posunu kompetencí směrem k dítěti: „*Brácha teď chodí do 7. třídy, tak mu teď pomáhám s učením, aby toho mamka neměla hodně.*“ (chlapec, 17 let). Naopak, pokud se rodič touží svému dítěti svěřovat a povídat si s ním o starostech, ale dítě je natolik rezistentní, že přes jeho opakované prosby volí jinou činnost, k posunutí hranic nedojede, nebo jen mírně: „*...Ne, já nechcu, aby se mnou něco mamka řešila, je to nudný. Já z toho uteču...*“ (chlapec, 16 let), „*Já mám kamaráda a ten má jenom mamku a ségru. A ta jeho ségra, ta furt uklízí, je jí 9, 10. Jemu je 14 a ten je radši venku, aby nemusel pomáhat. On se mnou lítá většinou někde venku.*“ (chlapec, 13 let).

Obrázek 3 Dimenze dítěte, a rodiče, jako aktivního činitele spousifikace

Z kategorizace odpovědí vzešly tedy čtyři kategorie: **rodič je aktérem spousifikace, rodič udržuje hranice mezi sebou a dítětem, dítě je aktérem spousifikace a dítě zůstává vůči spousifikaci rezistentní**. Na základě výroků, které byly analyzovány a zkoumány, vyplývá zjištění, že jde o systém dvou dimenzí, které se navzájem prolínají. Záleží tedy na interakci mezi rodičem a dítětem a jejich aktivitě či rezistenci hranice posunovat nebo je nechat druhým posunout.

Diskuze

Cílem této studie bylo co nejširěji popsat fenomén spousifikace, aby bylo možno detekovat jak mírné odklonění od role dítěte, tak výrazné předávání kompetencí, které by mohlo souviset s negativním dopadem na vývoj jedince. Z analýzy a následné kategorizace výroků byly rozlišeny tři výzkumné okruhy, kterými se jev spousifikace dá popsat: projevy spousifikace, okolnosti vzniku spousifikace, dítě jako aktér spousifikace – míra jeho aktivního zapojení. Bylo detekováno a popsáno 16 projevů spousifikace: starost o chod domácnosti, opravy v domácnosti, pomoc se sourozenci, pomoc s prarodiči, běžné domácí práce, bez povinností, podíl financování domácnosti, financování potřeb rodičů, přebírání zodpovědnosti za rodiče, svalování viny neprávem na dítě rodičem, srovnávání vlastností dítěte s partnerovými/druhého rodiče, rodič si jde pro radu, rodič se svěřuje dítěti se starostmi, utěšování rodičů, nahrazování intimity partnera, změna dosavadního stylu života dítěte. U každé z těchto kategorií lze pozorovat kontinuum daného projevu, kdy na jednom pólu děti vykonávají konkrétní povinnosti a tyto povinnosti vnímají jako běžnou pomoc jednoho člena rodiny, ale na druhém pólu vykonávají mnoho náročných povinností a stávají se výraznou oporou pro rodiče, která není adekvátní věku a roli dítěte v rodinném systému.

Lze si klást otázku, kde se nachází hranice, kdy je možné pokládat tyto projevy za adaptivní a kdy mohou vykazovat pozitivní vliv ve smyslu dobrého pocitu zvládnutí role a posílení sebehodnocení, sebejistoty a sebevědomí, a kdy se již projeví spíše negativní efekt? V longitudinální studii Hooper, Marotta a Lanthier (2006) detekovali relativně vysoký podíl rizikových faktorů parentifikace, nicméně při jejich nízké intenzitě poukázali také na pozitivní dopady a přítomnost tzv. posttraumatického růstu. Výsledky této studie lze interpretovat tak, že jedním z faktorů, které rozhodují o tom, zda spousifikace bude mít spíše pozitivní či negativní vliv na vývoj, je doba trvání nestandardní situace – tedy po jak dlouhou dobu je dítě v roli náhradního partnera. Z charakteru kategorií vyplývá, že v období, kdy je dítě partnerem svému rodiči, dochází ke změně dosavadního stylu života dítěte. Pokud je tato změna pouze krátkodobá a reverzibilní, může jít pravděpodobně o obohacení, získání kompetencí a posílení jeho sebevědomí. Pokud se ale jedná o změnu dlouhodobou a dítě ji může vnímat jako definitivní, povinnosti a role samotná se pro něj mohou stávat zátěží s negativními dopady na následný vývoj. Toto zjištění podporují Macfie et al. (2015), kteří tvrdí, že zmatení rolí (*role – confusion*) vykazuje negativně determinující efekt na vývoj v případě, že nároky a požadavky, které jsou na dítě kladeny, překračují jeho schopnost je zvládat. Například domácí práce jsou většinou konečné, nicméně vykonávání mnoha domácích prací spojené se zodpovědností za finanční chod rodiny je pro adolescenta vyčerpávající. Požadavek na dítě, aby se rodič cítil lépe, je časově požadavek otevřený a dítě jej může vnímat jako nekončící. U obou z těchto konkrétních příkladů je překročena hranice, kdy jsou tyto požadavky adolescenti schopni adaptivně zvládat. Pokud jsou požadavky vývojově odpovídající, může mít „předávání kompetencí“ pozitivní efekt. Zmatení rolí tedy nemusí nutně vývoj dítěte narušit. Jak již bylo zmíněno, emocionální typ parentifikace se pro vývoj jeví jako rizikovější. Pokud však i požadovaná emocionální podpora vyžadovaná rodičem od dítěte respektuje jeho vývojové možnosti, nemusí se nutně jednat o destruktivní faktor a může se jednat i o jistý přínos v rozvoji emočních kompetencí. Autoři také dále zmiňují mimo délku působení další faktor, kterým je vývojové období, během kterého k převrácení rolí došlo. Pokud rodič již jako dítě zažíval narušení hranic rodinného systému, má s velkou pravděpodobností tendenci tento rodinný model přenášet i na malé dítě. Toto dítě má tedy se změnou hranic rodinného systému zkušenost od raného dětství. Narušení hranic v raném období je větším rizikem než stejná situace např. po rozvodu rodičů ve starším školním věku (Macfie, Brumariu, & Lyons-Ruth, 2015).

Dalším faktorem, který je nutno zmínit, jsou osobnostní charakteristiky. Werner (1989) v longitudinální studii charakterizoval faktory, které pozitivně podpořily vývoj skupiny dětí považovaných za „rizikové“: pozitivní temperament, nezávislost, aktivně se zapojovali do objevování nového, dobré komunikační schopnosti, ve školním věku měli dobré vrstevnické vztahy, dosahovali dobrých výsledků ve škole i mimoškolních aktivitách, na střední škole měli pozitivní sebepojetí a byli orientovaní na úspěch. Bylo pro ně důležité aktivní zapojení do mimoškolních aktivit a podpora okolí mimo jejich rodinu. Je tedy zřejmé, že záleží nejen na vývojovém období, kdy dojde k narušení hranic, ale také i na míře resilience osobnosti dítěte. Dalšími faktory je jistě i prostředí, vrstevníci a pravděpodobně i sociální vazby v širší rodině i mimo ni.

Z výpovědí je zřejmé, že se jednotlivé projevy spousifikace do značné prolínají. Nejedná se totiž čistě jen o dosazení dítěte do role partnera, ale velmi často je tento projev doprovázen i dalšími aspekty parentifikace (dítě jako rodič, popř. jako kamarád). Například rodina šestnáctileté dívky byla úplná, otec však byl většinu času pracovně mimo domov. Dcera tedy výrazně vypomáhala matce s povinnostmi (instrumentální parentifikace), konzultovala s matkou rodinné problémy či jiné záležitosti (spousifikace) a zároveň se ji matka kamarádsky svěřovala s milostnými návrhy svých kolegů z práce (dítě jako kamarád). Ukazuje se tedy, že tyto projevy není vhodné posuzovat a popisovat odděleně. Dítě může v mnoha povinnostech zastupovat chybějícího rodiče a zároveň

představovat emocionální partnerskou či kamarádkou podporu rodiče. Je tedy příhodnější zaměřit se na kontext celé rodinné situace.

Druhá skupina témat v této studii popisuje typy okolností vzniku spousifikace, kterých bylo detekováno devět. Vždy se jednalo o situace, kdy role jednoho z rodičů byla okolnostmi oslabena či chyběla úplně, a to proto, že byl nepřítomný fyzicky, nebo roli nebyl schopen plně vykonávat. Fyzická nepřítomnost nabývala následujících podob: dítě žije v domácnosti jen s jedním rodičem (po rozvodu či po smrti jednoho z rodičů), absence rodičů v domácnosti (rodiče často zůstávali mimo domov a svěřovali zodpovědnost za chod domácnosti jednomu z dětí). Oslabení rodičovské role bylo způsobeno nemocí jednoho z rodičů, partnerskými hádkami, zaměstnaností rodičů větším počtem jejich dětí či přítomností postiženého dítěte v rodině, výskytem násilí (nejčastěji zmiňováno bylo domácí násilí) v rodině, alkoholismem či workholismem jednoho z rodičů.

Domácí násilí či určitá forma týrání dítěte je jednou z nejčastěji uváděných příčin narušení hranic rodinného systému či zmatení rolí (např. Cummings & Davies, 1994). Dle Macfie et al. (2015) děti z těchto rodin ve výzkumech vykazují vyšší míru empatie vůči rodičům, naopak rodiče vykazují nižší míru empatie vůči svým dětem. Právě u rodin, kde dochází k domácímu násilí či podobnému typu násilí uvnitř rodinného systému, se současné poradenství věnuje nejvíce akutní pomoci a intervenci ve fázi odpoutání se rodiny od člena, který aktérem násilí (nejčastěji je to otec dětí, manžel či partner matky). Následné péči a doprovázení rodiny již tolik pozornosti věnováno není. V ní ale velice pravděpodobně dochází po odchodu/ vytržení agresora z rodiny ke vzniku tzv. „prázdného místa“. Aktér této role najednou zmizí a celá rodina začíná postupně přizpůsobovat podobu a obsah zastávaných rodinných rolí. Dá se tedy říci, že se v systému začínají přebudovávat hranice. U konkrétních případů z této studie bylo zřejmé, že jistým způsobem respondenti roli tohoto partnera nahrazovali. Z výsledků studie není možné přesně odlišit, do jaké míry šlo o potřebu matky a do jaké míry šlo o aktivitu dítěte. Z hlediska poradenské praxe je zřejmé, že tento fenomén by měl být sledován a reflektován, aby popsáným mechanismem nezačal v rodinném systému vznikat další rizikový faktor, a aby děti a jejich matky dostaly šanci se nové role a hranice zdravě strukturovat. Zkoumání dynamiky rodiny po odchodu týrající osoby by mohlo výrazně přispět pro práci s těmito rodinami. Jiným a zároveň poměrně novým fenoménem zjištěným v této studii je workholismus jednoho či obou rodičů. I když rodina může zvenčí vypadat jako zdravě fungující a zabezpečená, opět je zde jistě těžší hranice mezi jednotlivými členy udržet. Rodič je často mimo domov a díky jeho absenci může k posunu hranic v rodinném systému docházet.

Třetí charakteristikou fenoménu spousifikace detekovanou touto studií byla aktivita dítěte jako činitele partnerského vztahu. Ukázalo se, že za okolností, kdy je rodina postavena do nové situace a přeskupuje své kompetence a role v rámci rodinného systému, je to někdy samo dítě, které více či méně tyto kompetence dobrovolně bere za své. Peris et al. (2008) podobné zjištění zmiňují při zkoumání rodičovského konfliktu. Říkají, že pokud se samotné dítě cítí v přímém rodičovském konfliktu ohroženo, zvyšuje se jeho tendence zapojit se do konfliktu aktivně, což vysvětlují snahou o urovnání konfliktu a tendencí získat znovu emoční jistotu. Ze získaných výpovědí vyplývá, že některé děti chtějí svým rodičům ulevit v tíživé situaci, některé za ně přebírají část povinností, jiné mají tendenci starat se o pohodlí rodiče. U některých výpovědí byla znát aktivní snaha dítěte dostat se do podobné role, kterou měl jeden z partnerů (např. otec) před odchodem (rozvodem) z rodiny. Jednalo se nejen o roli toho, který v rodině problémy konzultoval, případně rozhodoval, ale i toho, který matku kontroloval a řídil. V těchto případech nešlo jen o snahu rodiči pomoci, ale také vykazovat dominanci a převahu nad matkou. V přehledové studii Macfie a kolektiv (2015) dochází k závěru, že doposud není příliš známo, proč některé děti zmatení rolí zasáhne, a proč se jiné do této záměny „zatáhnou“ nenechají. Je to typem zmatení rolí (dítě jako rodič, dítě jako partner, dítě jako kamarád), kontextem a jeho rizikem, faktory dítěte (např. temperament), jinými mediátory a inter-

venujícími proměnnými? Tyto otázky otevírají široký prostor pro další výzkum. Z výše uvedených zjištění také plyne to, že by bylo velmi přínosné tento jev sledovat v rodinách longitudinálně.

Prezentovaný výzkum vykazuje řadu limitů, které lze přičíst charakteru výzkumného souboru. Jednalo se převážně o děti s problémy s chováním, jejichž výroky byly často až na hranici popsaného kontinua ve smyslu intenzity projevů. Při rozhovorech dětí z víceletých gymnázií se ukázalo, že podobné situace také zažívají, ale charakter jejich výpovědí ukazoval spíše na nižší intenzitu. Lze se tedy domnívat, že při vyšším zastoupení neklinické populace by nasycenost kategorií a doplnění kontinua na méně intenzivní straně spektra projevů mohla být vyšší.

Ve vzorku dětí a adolescentů také převažovali chlapci, což bylo do značné míry způsobeno zacílením náboru vzorku na střediska výchovné péče, kde převažují chlapci s problémovým či maladaptivním typem chování. Z tohoto důvodu bylo zaznamenáno méně výroků, které by mohly přiblížit spousifikaci v dyádě otec – dcera. Některé výzkumy v této oblasti rozdíl mezi pohlavím zmiňují (Peris & Emery, 2005; Jacobvitz, Hazen, Curran, & Hitchens, 2004). Chodorowová (1978) v tomto smyslu předkládá kulturní perspektivu, v níž většina společností ženy vnímá spíše jako pečovatelky a dívky bývají podporovány v chování, které je s touto rolí konzistentní. Chlapci bývají vedeni k rozvoji nezávislosti, kdežto dívky jsou pak častěji vtaženy do role rodiče. Chodorowová (1978) očekává, že zmatení rolí tedy bude častější u dívek, ale bude mít více ničivých následků ve vývoji u chlapců, jelikož to není to kongruentní s jejich rolí. Nabízí se zde i otázka, zda lze tento fakt pokládat za jednu z příčin, proč se maladaptivní chování projevuje častěji u chlapců (jak tomu alespoň četnost ve střediscích výchovné péče napovídá)? Bylo by zajímavé v následném výzkumu sledovat rozdíly u dcer/ synů ve vztahu k matkám/ otcům.

Jako další limit výzkumu je nutno uvést i roli výzkumníka v procesu sběru dat a jejich analýzy. Lze sice považovat za přínos, že stejný člověk prováděl jak rozhovory, tak přepisoval, analyzoval i kódoval, neboť se mohl při kódování opírat také o znalost kontextu, ve kterém data vznikla, ale pro práci s focus groups by bylo výhodnější vedení rozhovorů ve dvojici a to jak pro doplnění otázek, tak pro případnou kontrolu a korekci examinátorů navzájem.

Tato studie spousifikaci částečně zmapovala z pohledu dětí. Jeden z dalších budoucích směrů je možnost zkoumat tento jev nadále kvalitativně v rámci retrospekce, kdy by se jednalo o výpovědi rodičů o svém vztahu s jejich rodiči, případně o retrospektivní výpovědi lidí s problémy v oblasti sexuality o jejich vztahu s rodiči. Podle klinických zkušeností a empirického výzkumu totiž dochází k transgeneračnímu přenosu narušení hranic nebo vzorců chování v rámci rodinného systému (Brook, Lee, Finch, & Brown, 2012). Nicméně doposud málo studií zaznamenalo zmatení rolí z pohledu rodiče. Dle studie Vulliez-Coadyové a kolektivu (2013) tento typ měření velmi rychle identifikoval dyadické vztahy a problematiku kontrolovaného chování v dětství a následný vývoj psychopatologie v dětství a adolescenci. Zaměření se na zmatení rolí konkrétně z rodičovského pohledu by mohlo pomoci zjistit souvislosti, jak vzniká a vyvíjí se dyadický vztah mezi rodičem a dítětem.

Důležitost zkoumání fenoménu narušení hranic a zmatení rolí pro psychologickou praxi zmiňuje i Byng-Hall (2002) v souvislosti parentifikace a poruch chování. Říká, že parentifikace nebývá často díky různým formám poruch chování rozpoznána. Dítě, které v domácím prostředí přebírá roli rodiče (příčinou může být např. alkoholismus), stará se o sebe, mladší sourozence i o rodiče, se ve vnějším prostředí může jevit jako problémové (ve škole má obtíže s učením a chováním). Macfie et al. (2015) zdůrazňují, že je sice zřejmé, že zmatení rolí ovlivňuje negativně dětský vývoj, ale celá šíře tohoto problému není dostatečně zatím rozpoznána a řešena. V tomto kontextu lze hovořit o přítomnosti tzv. kaskádového efektu, kdy problémy na určitém vývojovém stupni ovlivňují problémy následující. Uvažují nad podobou intervencí pro rodinu a zdůrazňují důležitost poradenství, které může být silným nástrojem pro monitorování a ovlivnění procesu zmatení rolí.

Upozorňují však také na to, že ne všechny rady odborníků přivádějí dítě zpět na adaptivní cestu vývoje. Aby se totiž mohl normalizovat vztah mezi rodičem a dítětem, je nutné, aby intervence byla zejména citlivá k vývojovým aspektům.

Závěr

Respondenti tohoto výzkumu pocházeli převážně ze středisek výchovné péče, která jsou určena pro děti a dospívající s problémy v chování. Mnoho z nich mělo bohaté zkušenosti nejen s parentifikací, ale i se zjišťovanou spousifikací. Vzhledem k tomu, že již v rané adolescenci získali v některých oblastech kompetence a plnili povinnosti jako zkušení rodiče či dospělí, v jiných dovednostech, adekvátních svému věku, spíše selhávají. Pokud jim v domácím prostředí je dán prostor, často mohou přijmout do svého repertoáru chování prvky dominance a autority, které staví jejich rodiče do hierarchicky podřízeného postavení. Tyto děti a dospívající pak selhávají často ve chvíli, kdy dojde ke konfrontaci s autoritou mimo domov, nejčastěji pak s učiteli ve škole.

V poradenství je vždy v práci s rodinou definována zakázka. Je nutné si položit následující otázky: Do jaké míry bývá formulována rodiči? A do jaké míry pak rodiče na jejím naplnění doopravdy spolupracují? V těchto případech se velmi často řeší následky, ne příčina. Je zřejmé, že diskuse nad problematikou hranic rodinného systému, v tomto specifickém případě o nezdravém partnerském vztahu mezi rodičem a dítětem, by mohla být přínosem pro stávající poradenský systém. Jak naznačují výsledky předchozích studií i studie této, narušení hranic rodinného systému, v jeho různých formách, má převážně destruktivní efekt na vývoj dítěte a je pravděpodobně mnohem častější příčinou dětských obtíží, než se doposud předpokládalo. V poradenství je tedy důležité na tento fakt poukázat, vysvětlit jeho dopady a podpořit rodiče, aby byli pro své děti ochranou a aby porozuměli správně jejich potřebám.

Literatura

Barnett, B., & Parker, G. (1998). The parentified child: Early competence or childhood deprivation? *Child Psychology and Psychiatry Review*, 3(4), 145-154.

Byng-Hall, J. (2002). Relieving parentified children's burdens in families with insecure attachment patterns. *Family Process*, 41(3), 375-388.

Brook, J. S., Lee, J. Y, Finch, S., J., & Brown, E., N. (2012). The association of externalizing behavior and parent-child relationships: An intergenerational study. *Journal of Family Study*, 21, 418-427.

Cummings, E. M., & Davies, P. T. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 387-411. doi:10.1037/0033-2909.116.3.387

Chase, N. D. (1999). Parentification: An overview of theory, research and societal volumes. In N. D. Chase (Ed.), *Burdened Children* (pp 3-33). Thousand Oaks, CA: Sage.

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkley, CA: University of California Press.

- Davies, P. T., Harold, G. T., Goeke-Morey, M. C., & Cummings, E. M. (2002). Child emotional security and interparental conflict. *Monographs of the Society for Research and Child Development*, 67, 27-62.
- Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha: Portál.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267-272.
- Hooper, L. M. (2007). The application of attachment theory and family systems theory to the phenomena of parentification. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 15(3), 217-223.
- Hooper, L. M., Marotta, S., A., & Lanthier, R., P. (2008). Predictors of growth and distress following childhood parentification: A retrospective exploratory study. *Journal of Child and Family Studies*, 17, 693-705.
- Hooper, L. M., & Wallace, S. A. (2010). Evaluating the parentification questionnaire: psychometric properties and psychopathology correlates. *Contemporary Family Therapy*, 32, 52-68.
- Jacobvitz, D., Hazen, N., Curran, M., & Hitchens, K. (2004). Observations of early triadic family interactions: Boundary disturbances in the family predict symptoms of depression, anxiety, and attention-deficit/hyperactivity disorder in middle childhood. *Development & Psychopathology*, 16, 577-592.
- Kerig, P. K. (2005). Revising the construct of boundary dissolution: A multidimensional perspective. *Journal of Emotional Abuse*, 5(2/3), 5-42.
- Kerlinger, F. N. (1972). Základy výzkumu chování. Praha: Academia.
- Koutná Kostínková, J., & Čermák, I. (2013). Interpretativní fenomenologická analýza. In M. Mioviský (Ed.), *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy* (pp. 9-43). Brno: Masarykova univerzita.
- Macfie, J., Brumariu, L. E., & Lyons-Ruth, K. (2015). Parent-child role-confusion: A critical review of an emerging concept. *Developmental Review*. doi: 10.1016/j.dr.2015.01.002
- Cummings, E. M., & Davies, P., T. (2009). Constructive and destructive marital conflict, emotional security, and children's prosocial behavior. *Child Psychology and Psychiatry*, 50(3), 270-279
- Peris, T. S. & Emery, R. E. (2005). Redefining the parent-child relationship following divorce: Examining the risk for boundary dissolution. *Journal of Emotional Abuse*, 5, 169-189
- Peris, T. S., Goeke-Morey M. C., Cummings E. M., & Emery R. E. (2008). Marital conflict and support seeking by parents in adolescence: Empirical support for the parentification construct. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 633-642.
- Perrin, M. B., Ehrenberg, M. F., & Hunter M. A. (2013). Boundary diffusion, individuation, and adjustment: Comparison of young adults raised in divorced versus intact families. *Family Relations*, 62, 768-782. doi:10.1111/fare.12040
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. London: Sage.

Vulliez – Coady, L., Obsuth, I., Torreiro Casal, M., Ellertsdottir, L., & Lyons – Ruth, K. (2013). Maternal role confusion: Relations to maternal attachment and mother-child interaction from infancy to adolescence. *Infant Mental Health Journal*, 34(2), 117-131, DOI: 10.1002/imhj.

Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 72-81.

Údaje o autorkách:

Mgr. Lenka Pivodová je studentkou doktorského studia oboru vývojové psychologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, výzkumná pracovnice IVDMR. Zabývá se problematikou rodinného systému.

Kontaktní údaje:

Adresa: Katedra psychologie FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

E-mail: lepivoda@gmail.com

Doc. Mgr. Lenka Lacinová, Ph.D. je výzkumnou pracovnící Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny FSS MU a přednáší vývojovou psychologii na Katedře psychologie FSS MU v Brně. K jejím odborným zájmům patří problematika citové vazby, rodičovského konfliktu a partnerských vztahů.

Kontaktní údaje:

Adresa: Katedra psychologie FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

E-mail: lacinova@fss.muni.cz

Pivodová, L. & Lacinová, L. (2016). Fenomén spousifikace: studie o partnerském vztahu mezi rodičem a dítětem. *E-psychologie*, 10(1), 1-17. Dostupné z http://e-psycholog.eu/pdf/pivodova_lacinova.pdf